

O'r

golwg

Nam ar
y golwg
a thlodi
yng
Nghymru

Adroddiad a baratowyd gan Sefydliad Bevan ar gyfer RNIB Cymru

GORFFENNAF 2012

Mae Sefydliad Bevan yn ceisio canfod datrysiadau i dlodi, eithrio cymdeithasol ac anhegwch yng Nghymru. Mae'n annibynnol o'r llywodraeth ac unrhyw blaid wleidyddol a chaiff ei ariannu gan danysgrifiadau'r aelodau, cyfraniadau, grantiau a chomisiynau.

I ganfod rhagor am yr hyn gallwch chi ei wneud a sut gallwch helpu i adeiladu Cymru deg ewch ar www.bevanfoundation.org

Mae Sefydliad Bevan yn cydnabod yn ddiolchgar y bartneriaeth â RNIB Cymru ar gyfer cyflawni'r gwaith hwn ac yn diolch hefyd i'r rhai gyfrannodd o'u profiadau yn ystod y grwpiau ffocws a thrwy astudiaethau achos. Yr awduron sy'n gyfrifol am unrhyw gyfeiliorni o fewn yr adroddiad.

Hawlfraint Sefydliad Bevan a RNIB Cymru ydy'r adroddiad hwn. Gellir ei atgynhyrchu yn gyfan neu'n rhannol i ddibenion addysgiadol a phersonol ar yr amod bod y ffynhonnell yn cael ei nodi'n llawn.

Awdurond yr adroddiad: Michael Donnelly a Victoria Winckler

Sefydliad Bevan
Canolfan Arloesedd/Innovation Centre
Parc Busnes Fictoria
Festival Drive
Glyn Ebwy
NP23 8XA

Ffôn. 01495 356702
E-bost info@bevanfoundation.org
www.bevanfoundation.org

Mae Sefydliad Bevan yn gwmni cyfyngedig drwy warant wedi ei gofrestru yng Nghymru ac yn elusen gofrestredig rhif 1104191

Bevan
FOUNDATION

Cynnwys

CRYNODEB	2
RHAGARWEINIAD	4
1 NAM AR Y GOLWG YNG NGHYMRU	6
2 NAM AR Y GOLWG, CYFLOGAETH A THLODI	8
Cyflogaeth	8
Costau ychwanegol	12
Casgliad	13
3 BUDD-DALIADAU LLES	14
Current Benefit Claims ?	14
Tan hawlio	15
Rhesymau dros dan hawlio	19
Casgliad	25
4 GOBLYGIADAU TACLO TLODI	26
Troednodiadau	28

Crynodeb

- 1** Ni wyddys faint o bobl gyda nam ar eu golwg sydd yng Nghymru ond yn gyffredinol gallai fod o leiaf yn 100,000 o bobl.
- 2** Mae tua thraean o bobl gyda nam ar eu golwg yn byw mewn tlodi, a chymryd bod y gyfran yn debyg i'r hyn yw ar gyfer pobl anabl yn gyffredinol – o leiaf 33,000 o bobl yng Nghymru.
- 3** Dim ond tua thraean o bobl gyda nam ar eu golwg sydd mewn cyflogaeth, cyfran lai na phobl anabl yn gyffredinol. Mae bod mewn gwaith yn lleihau'r risg o dlodi yn sylweddol.
- 4** Mae pobl anabl yng Nghymru, gan gynnwys y rhai gyda nam ar eu golwg yn wynebu anfanteision ychwanegol o gyfradd cyflogaeth is na'r cyfartaledd a chyfradd uwch na'r cyfartaledd o ddiweithdra.
- 5** Ymhlith y rhwystrau rhag dod o hyd i waith mae'r ffaith ei bod hi'n fwy anodd i bobl â nam ar y golwg feddu ar gymwysterau addysgol, gwahaniaethu gan gyflogwyr a diffyg ymwybyddiaeth ar ran cyflogwyr a phobl â nam ar y golwg o'r help sydd ar gael. Dim ond yr un tebygolrwydd o gael swydd sydd gan person â nam ar ei olwg/ei golwg sy'n meddu ar radd a pherson heb fod yn anabl heb ddim cymwysterau.
- 6** Mae pobl anabl, gan gynnwys pobl â nam ar eu golwg yn wynebu costau ychwanegol yn y rhan fwyaf o'u bywydau bob dydd.
- 7** Oherwydd bod eu cyfradd cyflogaeth yn isel, mae pobl â nam ar eu golwg yn dibynnu'n drwm ar fudd-daliadau lles. Fodd bynnag, dydy nifer sylweddol o bobl gyda nam ar eu golwg ddim yn hawlio'r budd-dalidau sy'n ddyledus iddyn nhw oherwydd diffyg ymwybyddiaeth yn eu plith o'r budd-daliadau hynny, eu amharodrwydd i gael eu hystyried yn anabl a'r anawsterau yn y broses o wneud cais.
- 8** Mae diwygio lles yn creu anawsterau a phryderon ychwanegol i bobl â nam ar eu golwg pan fyddan nhw'n gorfod cael eu hail-asesu i weld a ydyn nhw'n gymwys i dderbyn Budd-dal Analluogrwydd / Lwfans Cyflogaeth a Chymorth a hefyd y Taliad newydd

Annibyniaeth Personol sydd yn mynd i ddisodli'r Lwfans Byw i'r Anabl.

- 9** Gall cyngor arbenigol a chymorth i hawlio budd-daliadau gynyddu incwm teuluoedd yn ddramatig – llwyddodd gwasanaeth hawliau lles RNIB Cymru i hawlio budd-daliadau ychwanegol gyda chyfartaledd chynnydd o £57 yr wythnos ar gyfer dros hanner yr achosion y deliwyd â nhw yn ystod y flwyddyn ddiwethaf. Incwm blynyddol ychwanegol o £1.2m y flwyddyn. Am bob £1 a werir ar ddarparu Gwasanaeth Hawliau Lles yr RNIB, mae'n dod â £10 ychwanegol y flwyddyn mewn budd-daliadau mewn blwyddyn gyfredol.

- 10** Mae Cynllun Gweithredu Llywodraeth Cymru ar Daclo Tlodi (2012 – 2016) yn ddull cyffredinol defnyddiol o fynd ati ond mae angen gwneud rhagor i ddelio ag enghreifftiau penodol o dlodi ymhlith y rhai â nam ar eu golwg gan gynnwys gweithredu:
 - a.** I gydnabod bod cyflogaeth fel ffordd allan o dlodi yn llwybr anodd i bobl â nam ar eu golwg i'w ddilyn yn enwedig mewn hinsawdd economaidd llym. Bydd angen help arbenigol ar bobl â nam ar eu golwg i ddod o hyd i waith a rhaid dileu gwahaniaethu.

 - b.** I gydnabod y bydd budd-daliadau lles yn dal i fod yn hanfodol i les pobl â nam ar eu golwg. Mae diwygio lles a chodi'r nifer sy'n hawlio budd-daliadau yn golygu bod cyngor arbenigol yn hanfodol i gynyddu incwm pobl.

 - c.** I sicrhau bod gwasanaethau hanfodol yn bodoli i alluogi pobl â nam ar eu golwg arwain bywydau actif a llawn beth bynnag fo'u sefyllfa ariannol.

Rhagarweiniad

Mae tlodi yn effeithio ar dros un o bob pump person sy'n byw yng Nghymru heddiw. Mae'n effeithio ar blant, pobl hŷn, pobl sy'n gweithio a phobl ddi-waith neu'n analluog i weithio. Ac yn bwysicach fyth mae'n effeithio ar bobl anabl gan gynnwys pobl â nam ar eu golwg.

Mae pobl yn gymharol dlawd pan fydd adnoddau'r teulu yn sylweddol is na'r norm ar gyfer cymdeithas fel eu bod yn cael eu heithrio rhag cymryd rhan mewn bywyd bob dydd. Mesur swyddogol tlodi ydy pan fydd incwm teulu yn syrthio'n is na 60 y cant o'r canolrif ar gyfer y teulu hwnnw fel arfer ar ôl ystyried cost cartref. Roedd tua 638,000 o bobl yng Nghymru yn byw mewn teuluoedd isel eu hincwm – tua 22% o'r boblogaeth.¹

Yn arwyddocaol, mae cysylltiad cryf rhwng anabledd a'r tebygolrwydd o fyw mewn teulu isel ei incwm. Mae tua thraean o oedolion oed gweithio heb blant dibynnol arnyn nhw sydd mewn tlodi nail ai'n anabl eu hunaina/neu'n byw gyda phartner sy'n anabl.² Amongst adults with dependent children, about a quarter of people live in poverty.

Mae tlodi hefyd yn gallu cael effaith hirdymor ar unigolion, teuluoedd a phlant. Er bod hyn yn gymhleth iawn, mae wedi'i brofi bod cysylltiad rhwng tlodi a chyflawniad addysgol isel³, iechyd gwael, disgwyliad oes byrrach a throseddu⁴, yn ogystal â ffactorau'n ymwneud ag eithrio cymdeithasol megis mynediad i'r rhyngwrwyd.⁵ Mae'r eithrio cymdeithasol sy'n gysylltiedig â thlodi yn ychwanegol at yr anfanteision cysylltiedig ag anabledd neu nam. Felly, mae pobl anabl mewn tlodi gan gynnwys pobl â nam ar eu golwg dan anfantais dwbl o ran eu cyfle mewn bywyd.

Mae taclo tlodi yn flaenoriaeth bwysig yng Nghymru. Mae Llywodraeth Cymru wedi mabwysiadu'r un targed â Llywodraeth blaenorol y DU sef dileu tlodi plant erbyn 2020 a'i nod ydy lleihau tlodi ymhlith grwpiau oed eraill hefyd. Mae 'cynllun gweithredu taclo tlodi' a gyhoeddwyd ym mis Mehefin 2012 ymhlith cynlluniau eraill i daclo tlodi gyda'r bwriad o ddarparu dull tros-fwaol ar draws grwpiau oed ac agweddau o dlodi. Fodd bynnag, hyd yma ni chydabuwyd bod cysylltiad rhwng anabledd yn gyffredinol a thlodi ac ni chymerwyd unrhyw gamau i fynd i'r afael â thaclo tlodi ymhlith pobl anabl neu'r rhai â nam ar eu golwg.

Yr adroddiad hwn

Gofynnodd RNIB Cymru i Sefydliad Bevan i ystyried graddau tlodi ymhlith pobl â nam ar eu golwg yng Nghymru ac a ydy'r dulliau cyfredol o fynd ati i leihau tlodi yn briodol.

Mae'r adroddiad yn tynnu ar gymysgedd o ddata ystadegol, grwpiau ffocws ac astudiaethau achos. Daw'r data ystadegol o Wasanaeth Hawliau Lles RNIB Cymru sy'n casglu gwybodaeth am ganlyniadau defnyddwyr sy'n defnyddio gwasanaethau unigol. Maen nhw hefyd yn casglu astudiaethau achos unigolion a'u defnyddio ar gyfer yr adroddiad. Yn ogystal, mae'r adroddiad yn tynnu ar ddata gan grwpiau ffocws o bobl sydd wedi colli'u golwg i gystyried mynediad i gyflogaeth, dod o hyd i fudd-daliadau lles a chostau byw ychwanegol pobl anabl.

Nam ar y Golwg yng Nghymru

Does neb yn gwybod yn sicr faint o bobl yng Nghymru sydd â nam ar eu golwg sy'n effeithio eu bywyd o ddydd i ddydd.

Mae'r amcangyfrif o ba mor gyffredin ydy achosion o nam ar y golwg yng Nghymru yn amrywio'n sylweddol gan adlewyrchu'r gwahanol ddiffiniadau o namau a'r gwahanol dulliau a ddefnyddir. Mae Access Economics⁶ yn defnyddio model yn seiliedig ar achosion o wahanol gyflyrau'r llygaid a hyn yn dangos bod amcangyfrif o 115,000 o bobl yng Nghymru gyda nam difrifol ar eu llygaid. Mae RNIB Cymru, Llywodraeth Cymru, GIG Cymru ac eraill yn dyfynnu'r ffigwr hwn yn helaeth. Fodd bynnag, mae amcangyfrif diweddaraf yr RNIB,⁷ gan ddefnyddio'r un model, yn rhoi ffigwr is o 98,000 o bobl yng Nghymru â nam difrifol ar eu golwg. Mae'r ffigwr y mae model a ddefnyddir gan Arsyllfa Iechyd Cyhoeddus Cymru⁸ yn ei gynhyrchu lawer yn is sef tua 42,000, er bod y model yn defnyddio gwahanol ddiffiniadau o nam ar y golwg (yn seiliedig ar fesurau o graffder gweledol a rhychwant y golwg) i ddull Access Economics.

Dull gwahanol o fynd ati ydy cyfrif pobl sydd wedi cofrestru gyda'u hawdurdod lleol bod nam ar eu golwg. O Fawrth 2011, roedd 16,253 wedi cael eu cofrestru,⁹ tua hanner ohonyn nhw wedi'u cofrestru fel pobl 'â nam difrifol ar eu golwg' (7,893), a hanner wedi'u cofrestru fel pobl 'â nam ar eu golwg' (8,360). Dim ond tua hanner o'r bobl hynny sy'n gymwys i gofrestru sydd yn gwneud hynny yn ôl Jackson a Hughes (2001) ac arolwg 2008 ar Fyw yng Nghymru. Hyd yn oed a chaniatau hyn mae'r nifer sydd wedi'u cofrestru gydag awdurdodau lleol yn sylweddol is nac amcangyfrifon yn seiliedig ar fodel.

Arolygon o'r boblogaeth ydy'r trydydd ffynhonnell data. Mae'r rhain yn cynhyrchu amcangyfrifon lawer yn uwch o bobl â nam ar eu golwg na dulliau eraill. Cafodd Arolwg Iechyd Cymru (2010) bod 6% o bobl – cyfanswm o tua 180,000 – yn cael trafferth gyda'i golwg,¹⁰ a diffinnir hyn fel rhywun sy'n cael anhawster gweld neu heb fod yn gallu gweld wyneb rhywun ar draws ystafell. Yn ôl Arolwg 2008 ar Fyw yng Nghymru roedd y ffigwr yn uwch sef 8.9% o'r boblogaeth neu 270,000 o bobl,¹¹ roedd rhaid i'r ymatebwyr ateb ie neu nage i'r cwestiwn a oedd gan unrhywun yn eu teulu nam ar eu golwg. O dderbyn bod ganddyn nhw wahanol ddiffiniad o nam ar y golwg mae'n debygol bod y ddau arolwg yn gor-amcangyfrif y

nifer sydd â nam difrifol ar eu golwg.

Wrth i berson heneiddio mae'r golwg yn gwaethygu. Mae arolwg Byw yng Nghymru yn awgrymu bod tua 5% o bobl dros 60 yn dioddef o nam ar eu golwg, o'i gymharu â thua 1 neu 2 y cant o'r grwpiau oed iau. Yn yr un modd, mae tua thri chwarter o'r bobl sydd wedi'u cofrestru gyda'u hawdurdod lleol â nam ar eu golwg dros 65 oed (tabl 1). Mae cofrestr yr awdurdod lleol hefyd yn dangos bod gan 10% o'r rhai 'â nam difrifol ar eu golwg' hefyd nam ar eu clyw tra bod gan 7% o'r rhai a gofrestrwyd fel rhai â 'nam ar y golwg' nam ar y clyw hefyd.

Tabl 1: Ffuriau o nam ar y golwg fesul oed (Cymru)

Grŵp oed	Nam difrifol ar y golwg		Nam ar y golwg	
	Nifer o bobl	Canran o'r rhai a gofrestrwyd	Nifer o bobl	Canran o'r rhai a gofrestrwyd
O dan 5 oed	22	0.3	33	0.4
Oed 5 – 17	195	2.5	270	3.2
Oed 18 – 64	1,843	23.3	1,850	22.1
65 oed a throsoddr	5,833	73.9	6,207	74.3
Cyfanswm		7,893	-	8,360

Ffynhonnell:
Cofrestr yr awdurdod lleol, Llywodraeth Cymru (2011)

I grynhoi, er bod y nifer fanwl gywir o bobl â nam ar eu golwg yn ansicr, mae'n rhesymol amcangyfrif bod tua 100,000 â nam difrifol ar y golwg gyda tua 80-100,000 ychwanegol â nam canolig ar eu golwg. Mae'n ymddangos bod y nifer sydd wedi cofrestru gydag awdurdodau lleol wedi'i dan-amcangyfrif. Mae cysylltiad agos rhwng colli golwg ac oedran a rhwng colli golwg a namau eraill.

Nam ar y golwg, cyflogaeth a thlodi

Prin ydy'r wybodaeth am nifer y bobl â nam ar eu golwg sy'n byw mewn tlodi yng Nghymru neu yn wir yn y DU gyfan. Canfu dadansoddiad o bobl hŷn yn Lloegr fod dros ddwy ran o bump o'r bobl â golwg wael neu wedi'u cofrestru'n ddall ym maced incwm y pumed isaf.¹² Yn fwy cyffredinol derbynnir bod oedolion anabl ddwywaith fwy tebygol o fyw mewn teuluoedd ar incwm lefel tlodi nag oedolion heb fod yn anabl, gyda thraean o holl bobl anabl yn byw mewn tlodi.¹³

Os ydy risg tlodi pobl (o bob oed) sydd â nam ar eu golwg yr un fath ag oedolion anabl yn gyffredinol, yna y tebygrwydd ydy fod rhwng 33,000 a 60,000 o bobl â nam ar eu golwg yng Nghymru yn byw dan y rhiniog tlodi. Mae hwn yn amcangyfrif amrwd iawn, ond un er hynny sy'n dangos bod tlodi ymhlith pobl â nam ar eu golwg yn sialens sylweddol i Lywodraeth Cymru, cyrff cyhoeddus eraill a chymdeithas yn gyffredinol.

Mae cyswllt rhwng bod mewn gwaith gyda llai o risg o dlodi. Ym mhoblogaeth Cymru yn gyffredinol, 5% ydy'r risg o dlodi i deulu lle mae'r oedolion i gyd yn gweithio o'i gymharu â 50 i 60 y cant i deulu lle nad oes neb yn gweithio.¹⁴ Er nad yw cael swydd yn warant sicr o osgoi tlodi, mae cael cyflog yn bwysig iawn i leihau'r tebygolrwydd o dlodi. Fodd bynnag, fel mae'r adran hon yn dangos mae pobl â nam ar eu golwg yng Nghymru yn wynebu anawsterau arbennig wrth geisio sicrhau gwaith cyflogedig.

Cyflogaeth

Er gwaethaf y pwyslais ar ddod o hyd i gyflogaeth ym mholisiau'r DU a Llywodraeth Cymru a degawdau o ddeddfwriaeth yn gwahardd gwahaniaethu yn erbyn pobl anabl, mae pobl â nam ar eu golwg yn llawer llai tebygol o fod mewn cyflogaeth na phobl heb fod yn anabl. Maen nhw hefyd yn llai tebygol o fod mewn cyflogaeth na phobl anabl yn gyffredinol.

Fel gyda data ar ba mor gyffredinol ydy nam ar y golwg, mae tystiolaeth ar gyfraddau cyflogaeth yn gymysglyd. Yn ôl Dadansoddiad yr Adran

Waith a Phensiynau (DWP) (tabl 2) mae tua thraean o bobl â nam ar eu golwg yn y DU mewn cyflogaeth (37.1%). Mae'r amcangyfrif hwn i'w gymharu â data Network 1000 yn hytrach na dadansoddiadau mwy diweddar Arolwg y Gweithlu sy'n awgrymu cyfradd cyflogaeth yn nes at 50%.¹⁵

Mae data'r Adran Gwaith a Phensiynau (DWP) hefyd y awgrymu bod pobl â nam ar eu golwg yn hanner fwy tebygol o fod mewn cyflogaeth na phobl heb fod yn anabl, gyda chyfradd cyflogaeth o 76.2%.¹⁶ Yn fwy trawiadol hyd yn oed, mae pobl â nam ar eu golwg hefyd yn llai tebygol o fod mewn cyflogaeth na phobl anabl eraill – pobl â nam ar eu clyw gyda chyfradd cyflogaeth o 53.4% ac yn ôl Deddf Cydraddoldeb cyfradd cyflogaeth pobl anabl ydy 46.1%. Mae cyfradd isel eithriadol cyflogaeth pobl â nam ar eu golwg yn cynyddu eu risg o fyw mewn tlodi yn sylweddol.

Tabl 2: Cyfradd cyflogaeth ar draws gwahanol grwpiau (DU, 2011)

Nam	Cyfradd Cyflogaeth (y cant)
Anhawster gweld	37.1
Anhawster clywed	53.4
Anabledd y Ddeddf Cydraddoldeb	46.1
Heb fod yn anabl	76.2
Pawb	70.5

Ffynhonnell:
DWP

Mae'r sefyllfa hyd yn oed yn waeth i bobl gyda nam ar eu golwg yng Nghymru. Yma, mae'n llai tebygol bod pobl anabl yn gyffredinol mewn gwaith nag ymhob rhanbarth namyn un o'r DU (tabl 3). Dim ond 42.7% o bobl anabl oedran gweithio yng Nghymru sy'n cael eu cyflogi o'i gymharu â 48% o'r DU gyfan. Does dim ffigyrau ar gael am gyfradd cyflogaeth pobl sydd wedi colli eu golwg yng Nghymru, ond os ydyn nhw'n adlewyrchu'r ffigyrau ar gyfer pobl anabl yn gyffredinol yna mae pobl â nam ar eu golwg dan anfantais dwbl – eu nam a'r ffaith eu bod yn byw yng Nghymru.

Tabl 3: Cyfradd Cyflogaeth pobl Anabl a Phobl heb fod yn Anabl, Gwledydd a Rhanbarthau'r DU (Medi 2011)

	Cyfradd Cyflogaeth (oed 16-64)	
	anabl	heb fod yn anabl
Gogledd Ddwyrain Lloegr	41.6	72.3
Gogledd Orllewin Lloegr	44.3	75.0
Swydd Efrog a'r Humber	46.5	73.9
Dwyrain Canolbarth Lloegr	51.2	76.4
Gorllewin Canolbarth Lloegr	43.6	73.4
Dwyrain Lloegr	55.8	77.9
Llundain	46.5	72.5
De Ddwyrain Lloegr	55.1	79.0
De Orllewin Lloegr	54.2	78.5
Cymru	42.7	74.1
Yr Alban	46.3	77.9
Gogledd Iwerddon	32.5	75.3
DU	48.0	75.7

Ffynhonnell:
Arolwg
Blynyddol o'r
Boblogaeth
drwy NOMIS

Mae Allen (2011)¹⁷ yn tynnu sylw at y ffaith bod y dirwasgiad wedi effeithio'n arbennig o galed ar bobl anabl gyda gostyngiad amlwg yn eu cyfradd cyflogaeth o'i gymharu â phobl heb fod yn anabl. Mae hyn yn glir iawn yng nghyfradd cyflogaeth pobl anabl yng Nghymru sef 11.3% ym mis Medi 2011 o'i gymharu ag 8% ar gyfer pobl heb fod yn anabl. Cafodd Meager a Carta (2008) yr hoffai cyfran sylweddol o bobl gyda "nam gweld" oedd yn economaidd anweithgar weithio.¹⁸

Hyd yn oed pan fydd pobl anabl mewn cyflogaeth, maen nhw dan anfantaes o'i gymharu â phobl heb fod yn anabl. Yn benodol, mae pobl anabl yn cael eu talu lai na phobl heb fod yn anabl. Mae Comisiwn Cydraddoldeb a Hawliau Dynol wedi nodi bwloch yn nhâl yr anabl (h.y. y gwahaniaeth yng nghanolrif tâl yr awr rhwng pobl anabl a phobl heb fod yn anabl) o rhwng 6% a 26% i ddynion a rhwng 6% ac 17% i ferched.¹⁹ Does dim rheswm i ddisgwyl bod tâl pobl â nam ar eu golwg i fod yn wahanol i dâl pobl anabl eraill.

Mae nifer o resymau pam fod pobl â nam ar eu golwg dan anfantais yn y farchnad lafur. Mae cysylltiad pwysig rhwng meddu ar gymwysterau a chael swydd. Mae 20% o bobl yng Nghymru sydd heb gymwysterau neu ddim TGAU gradd C neu uwch yn awyddus i gael swydd ond yn ddiwaith, o'i gymharu â dim ond 4% o bobl yn meddu ar radd.²⁰ Ar gyfartaledd mae lefel cymhwysterau pobl â nam ar eu golwg yn is na phobl heb fod yn anabl (tabl 4).²¹ Mae pobl â nam ar eu golwg ddwywaith yn fwy tebygol na phobl heb fod yn anabl o beidio â meddu ar gymwysterau (16.5% o'i gymharu â 7.2%). Mae'r gwahaniaeth yn y cymwysterau yn dal i fodoli hyd at lefel gradd, gyda chyfran is o'r rhai â nam ar eu golwg yn meddu ar radd (17.1%) na'r rhai heb anabledd (26.8%).

Er y gall y gwahaniaethau mewn cymwysterau egluro rhai o'r gwahaniaethau yng nghyfraddau cyflogaeth pobl â nam ar eu golwg a phobo heb fod yn anabl, mae'n eglur nad hwn ydy'r holl reswm. Yn arbennig, mae cyfran uwch o bobl â nam ar eu golwg yn meddu ar gymhwyster gan gynnwys cymwysterau lefel gradd na phobl sy'n anabl yn ôl y Ddeddf Cydraddoldeb, ond eto, fel y gwelwyd ynghynt mae'r rhai gyda nam ar eu golwg yn llai tebygol o fod mewn cyflogaeth na'r grŵp hwn.

Tabl 4: Lefel y cymwysterau y mae gwahanol grwpiau yn eu meddu (DU)

Nam	Dim cymwysterau (canran o'r boblogaeth)	Meddu ar Radd (canran o'r boblogaeth)
Anhawster gweld	16.5	17.1
Anhawster clywed	13.2	29.8
Anabledd y Ddeddf Cydraddoldeb	20.4	14.5
Heb fod yn Anabl	7.2	26.8
Pawb	9.6	24.5

Ffynhonnell:
DWP 2011

Er y gall diffyg cymwysterau addysgol effeithio ar siawns pobl â nam ar eu golwg i ddod o hyd i waith, yn arbennig mewn marchnad lafur gystadleuol, nid hwn ydy'r unig ffactor o bell ffordd. Er enghraifft dim ond yr un siawns sydd gan bobl â nam ar eu golwg ac yn meddu ar radd o gael gwaith cyflogedig â pherson heb anabledd heb ddim cymwysterau.²²

Ffactor allweddol ydy agwedd cyflogwyr sy'n rhwystr pellach i'r rhai â nam ar eu golwg rhag dod o hyd i swydd.²³

Teimlai un o aelodau'r grŵp ffocws sydd â nam ar ei golwg ers ei geni, bod cyflogwyr, yn ei phrofiad hi, yn canfod 'esgusodion' i beidio â'i chyflogi oherwydd y nam ar ei golwg. Ystyriai ei hymgyngorydd cyflogaeth oedd hefyd yn bresennol yn y cyfweiliad nad yw llawer o gyflogwyr yn rhoi cyfle i'r rhai â nam ar eu golwg. Yn hytrach byddan nhw yn aml yn cymryd yn ganiataol na all y rhai â nam ar eu golwg wneud y swydd neu eu bod yn risg iechyd a diogelwch. Hefyd, efallai nad yw llawer o gyflogwyr yn ymwybodol bod gwahanol fathau o nam ar y golwg, er enghraifft yn cymryd yn ganiataol bod pobl sydd wedi'u cofrestru'n ddall ddim yn gallu gweld dim byd o gwbl.

Mae'r anawsterau y mae pobl â nam ar eu golwg yn eu hwynebu wrth geisio dod o hyd i swydd yn cael eu cymhlethu gan ddiffyg ymwybyddiaeth o'r help sydd ar gael. Mae rhaglen Mynediad i Waith Llywodraeth y DU yn darparu cymorth ariannol i alluogi pobl anabl i gychwyn ar swydd. Fodd bynnag, dydy llawer o gyflogwyr ddim yn gwybod am hyn – cyfeiriwyd ato mewn adroddiad diweddar fel 'cyfrinach orau'r Llywodraeth'.²⁴ Derbyniodd aelod o'r grŵp ffocws oedd mewn gwaith gymorth ariannol gan y rhaglen a siaradodd am yr help amhrisiadwy roedd hyn yn ei ddarparu.

Costau Ychwanegol

Mae pobl anabl, yn cynnwys y rhai gyda nam ar eu golwg yn wynebu costau ychwanegol yn eu bywydau o ddydd i ddydd.²⁵ Er nad ydy'r costau hyn yn cael eu cynnwys ym mesurau swyddogol tlodi, maen nhw'n cynyddu'r 'trothwy' tlodi yn sylweddol, y trothwy yr ystyrir bod teulu sy'n is na hwnnw 'n byw mewn tlodi. Er enghraifft mae Allen (2011)²⁶ yn amcangyfrif bod costau ychwanegol anabledd yn cynyddu trothwy tlodi i deulu o ddau oedolyn lle mae un ohonyn nhw'n anabl o £199 i £246.76.

Amcangyfrifwyd bod angen cyllideb wythnosol o £632 ar bobl â nam ar eu golwg i fod gyfartal â phobl heb fod yn anabl.²⁷ Ymhlith y costau ychwanegol y mae pobl â nam ar eu golwg yn eu hwynebu mae²⁸:

- biliau uwch ar gyfer cyfleustodau;
- cost offer i fyw'n fwy annibynnol;
- costau ychwanegol am fwyd, teithio, meddygol a dillad;
- costau cymorth.

Roedd y rhai a gymerodd rhan yn y grŵp ffocws yn sôn am y pwyntiau hyn a sôn hefyd am filiau uwch ar gyfer gwasanaethau, costau'r offer, costau dillad a chostau teithio i enwi ond rhai. Sonion nhw hefyd am y costau cudd na fyddai pobl heb fod yn anabl yn gorfod eu hwynebu. Er enghraifft soniodd dyn ifanc yn y grŵp ffocws y byddai weithiau'n diolch i'w ffrindiau am ei help drwy brynu diod iddyn nhw. Er bod ei ffrindiau ddim yn disgwyl hyn, teimlai ei fod am ddangos ei werthfawrogiad. Mae'r costau cudd hyn sydd ddim efallai mor bendant â chost bil gwasanaeth yr un mor sywleddol â'r costau mwy amlwg.

Casgliad

Er nad yw'n eglur beth ydy maint y tlodi ymhlith pobl yng Nghymru â nam ar eu golwg, mae'n debygol iawn i fod yn uwch nad ydyw ar gyfer pobl heb fod yn anabl.

Mae cysylltiad agos iawn rhwng byw mewn tlodi a bod heb swydd a'r risg o fod mewn tlodi'n cynyddu'n sylweddol pan na fydd unrhyw aelod o'r teulu mewn gwaith.²⁹ Mae pobl â nam ar eu golwg yn llai tebygol o lawer o gael swydd na phobl heb fod yn anabl, yn cynyddu eu risg o dlodi. Ychwanegwch at hyn y ffaith bod cyfraddau cyflogaeth pobl anabl yng Nghymru yn is, cyfraddau cyflog y rhai mewn swyddi yn is a chostau byw pobl anabl yn uwch, ac mae'n glir bod y risg o bobl â nam ar eu golwg fyw mewn tlodi yng Nghymru yn uchel iawn.

Mae cymwysterau is, gwahaniaethu a diffyg ymwybyddiaeth i gyd yn rhwystrau i gynyddu cyfraddau cyflogaeth pobl â nam ar eu golwg yng Nghymru. Yn hollbwysig, mae rhai o'r rhwystrau hyn yn benodol i bobl â nam ar eu golwg, a dydy mesurau wedi'u hanelu at y boblogaeth yn gyffredinol na chwaith y mesurau sydd wedi'u hanelu at bobl anabl o angenrheidrwydd yn mynd i'r afael â'r rhwystrau hyn. Os mai cyflogaeth ydy'r llwybr allan o dlodi i bobl â nam ar eu golwg, fel y mae i'r boblogaeth gyffredinol, yna mae'n glir bod llawer eto i'w wneud.

Budd-daliadau Lles

Mae gwahanol fudd-daliadau nawdd cymdeithasol neu fudd-daliadau lles yn hanfodol i bobl â nam ar eu golwg ac yn gwbl hollbwysig i rai sydd ddim mewn cyflogaeth ac felly, heb unrhyw incwm arall.

Gallai pobl sydd wedi colli eu golwg hawlio nifer o wahanol fudd-daliadau i helpu gyda'u costau byw, yn amrywio o fudd-daliadau sy'n helpu gyda chostau bod yn anabl (Lwfans Byw i'r Anabl a Lwfans Gweini) i fudd-daliadau ar gyfer pobl oed gweithio sy'n ddiwaith neu'n analluog i weithio (megis Lwfans Ceiswyr Gwaith, Budd-dal Analluogrwydd neu Lwfans Cyflogaeth a Chymorth). Yn ogystal, mae budd-daliadau i helpu gyda chostau tai (Budd-dal Tai a Budd-dal Treth y Cyngor) ac i ychwanegu at incwm mewn achosion arbennig (Cymhorthdal Incwm, Credyd Treth Gwaith a Chredyd Pensiwn).

Hawliau Budd-dal Cyfredol

Prin ydy cyfanswm y data sydd ar gael am bobl anabl yn hawlio budd-daliadau. mae Tabl 5 yn dangos nifer hawlwyd Lwfans Byw i'r Anabl (DLA), Lwfans Gweini (AA) a Lwfans Cyflogaeth a Chymorth/Budd-dal Analluogrwydd (ESA/IB) gan bobl gydag anhwylder llygad. DLA ydy'r budd-dal ar gyfer pobl o dan 65 oed i helpu gyda'r costau ychwanegol sy'n gysylltiedig â'u hanabledd tra bod AA ar gyfer pobl o dan 65 sydd angen help gyda'u gofal personol oherwydd anabledd. Mae ESA ac IB (ar gau nawr i ymgeiswyr newydd) ar gyfer pobl o oed gwaith sydd naill ai'n analluog i weithio neu angen cymorth ychwanegol mewn dod o hyd i waith oherwydd anabledd. Mae'n debygol bod rhai yn hawlio mwy nag un budd-dal e.e. IB/ESA a DLA.

Mae'r nifer o hawlwyd yn gymharol isel o'i gymharu â mynychder achosion o nam golwg yng Nghymru efallai oherwydd bod pobl sydd yn dioddef o gyflwr iechyd arall yn ogystal â nam ar y golwg wedi'u cofrestru o dan y cyflwr hwnnw neu oherwydd tan hawlio (gweler yn nes ymlaen).

Tabl 5: Hawlwyr Budd-dal ar gyfer cyflwr yn gysylltiedig â'r llygaid (Cymru)

Math o fudd-dal	Cyflwr	Hawlwyr
Lwfans Byw i'r Anabl (Tachwedd 2011)	Dallineb	4,310
Lwfans gweini (Awst 2011)	Dallineb	3,390
Budd-dal Analluogrwydd/ lwfans Anabledd Difrifol (Tachwedd 2011) a Lwfans Cyflogaeth a Chymorth (Tachwedd 2011)	Clefydau'r Llygaid ac Adnexa	1,120

Ffynhonnell:

DWP

Sylwer: Doedd dim data Lwfans Gweini ar gyfer Tachwedd 2011 ar yr adeg ysgrifennu'r adroddiad. Mae 'Adnexa' yn cyfeirio at ffurfiant atodol neu ategol y llygad.

Tan hawlio

Mae nifer fawr o fudd-daliadau ddim yn cael eu hawlio bob blwyddyn.³⁰ Dangosodd amcangyfrifon diweddaraf y DWP (2012) o ran chwech o'r prif fudd-daliadau'n gysylltiedig ag incwm ni hawliwyd rhwng £7.52 biliwn a £12.31 biliwn yn 2009-10 sy'n hafal i gyfradd gwariant o rhwng 77% ac 84%.³¹ Roedd hawlio Budd-dal Treth Cyngor, Budd dal Treth, Credyd Pensiwn a Lwfans Ceiswyr Swydd yn arbennig o isel.

Mae gwasanaeth hawliau lles RNIB Cymru yn tynnu sylw at raddfa sylweddol o dan hawlio budd-daliadau ymhlith y rhai â nam ar eu golwg yng Nghymru. Mae ymgynghorwyr hawliau lles a gyflogir gan RNIB Cymru yn ymweld ag unigolion yn eu cartrefi i gynnal gwiriad ar gyfer budd-dal. Yn ystod y flwyddyn ddiwethaf maen nhw wedi delio â 410 o achosion yng Nghymru ac o blith y rhain llwyddwyd i hawlio budd-daliadau ychwanegol mewn 56% o achosion (tabl 6).

O ganlyniad i'r help a roddwyd i unigolion, llwyddwyd i hawlio £1.2 miliwn mewn incwm blynyddol, ar gyfartaledd £57.06 yr wythnos ar gyfer pob achos unigol. Mae'r RNIB yn rhagweld, a chymryd bod cleientiaid yn derbyn eu budd-daliadau nad oedden nhw wedi'u hawlio y telir cyfanswm o dros £18.2m i hawlwyr dros bum mlynedd. Mae'r gwasanaeth hawliau lles hefyd wedi galluogi pobl i hawlio cyfanswm o tua £300,000 mewn ôl-daliadau y llynedd.

Tabl 6: Canlyniadau gwasanaeth hawliau lles yr RNIB (2011/12)

Nifer yr achosion wedi cau (n)	732
Nifer yr achosion sydd wedi llwyddo i hawlio budd-daliadau ychwanegol	410
Cyfran o gleientiaid sydd wedi llwyddo i hawlio budd-daliadau ychwanegol	56%
Cyfanswm y cynydd blynyddol mewn incwm achosion llwyddiannus	£1,216,600
Cyfartaledd y cynnydd wythnosol yn incwm yr achosion llwyddiannus	£57
Cyfanswm yr ôl-daliadau	£299,204

Ffynhonnell:
RNIB Cymru.
Ffigyrau wedi'u
talgrynu i
bunnoedd
cyfan.

Fodd bynnag, mae'r cyfanswm a chyfartaledd y ffigyrau a geir yn Nhabl 6 yn cuddio amrywiaeth eang rhwng cleientiaid o ran cyfanswm y budd-daliadau ychwanegol a hawliwyd. Yn wir, fel y gwelir yn astudiaeth achos 1, derbyniodd rhai o ddefnyddwyr unigol y gwasanaeth sylweddol fwy o arian na'r cyfartaledd.

Astudiaeth Achos 1

Mae Mr a Mrs X wedi ymddeol ac yn byw yng Nghaerffili. Mae nam ar olwg Mr X ac mae gan Mrs X broblemau iechyd. Roedd y ddau wedi bod yn derbyn Lwfans Byw i'r Anabl a Chredyd Pensiwn a phremiwm gofalydd ers rhai blynyddoedd.

Yn 2002 dyfarnwyd graddfa uwch o Lwfans Anabledd i Mrs X gan fod ei iechyd wedi dirywio. Wnaeth y Gwasanaeth Iechyd ddim canfod eu bod nhw'n gymwys i bremiwm gofalydd arall a phremiwm anabledd cwpl oherwydd y newid yn eu hamgylchiadau. Yn 2002 roedd cyfanswm gwerth hyn yn £89.95 ychwanegol yr wythnos a chafodd hyn ei gynyddu'n raddol i £137.50 erbyn 2010.

Fel arfer, wnaiff y Gwasanaeth Pensiwn ddim ond ôl-dalu dyledion budd-dal hyd at uchafswm o 3 mis. Fodd bynnag, gan fod yr hawliad eisoes yn cael ei dalu pan newidiodd amgylchiadau Mr & Mrs X, roedd hyn yn gamgymeriad gan y Gwasanaeth Pensiwn. Roedd gan y cwpl yr hawl i ôl-daliadau yn mynd yn ôl i Ebrill 2002, pan newidiodd eu hamgylchiadau – golygodd hyn gynnydd wythnosol o £137.50 yn eu hincwm ac ôl-ddyled oedd yn £59,700.85.

Cynorthwyodd ymgynghorwyr hawliau lles RNIB gleintiaid i hawlio ystod eang o fudd-daliadau (tabl 7). Y budd-dal a hawliwyd fwyaf o ganlyniad i wasanaeth yr RNIB oedd Lwfans Gweini (125 o achosion) ac yna'r Lwfans Byw i'r Anabl (98 achos). Hawliwyd Credyd Pensiwn mewn 47 o achosion a Budd-dal Treth y Cyngor mewn 42 o achosion. Mae Astudiaeth achos 2 yn disgrifio pwysigrwydd hawlio Lwfans Gweini ar gyfer un cwpl.

Astudiaeth Achos 2

Gwelwyd Mr a Mrs Smith gyntaf mewn grŵp Maciwlwr yng Nghastell-nedd lle cafwyd sgwrs i dynnu sylw pobl at y gwasanaeth hawliau lles newydd yn Abertawe a Chastell-nedd Porth Talbot. Roedden nhw am gael ymweliad cartref i wirio'u budd-daliadau. Trefnwyd i rywun ymweld â nhw wythnos yn ddiweddarach a llanwyd ffurflenni Lwfans Gweini ar gyfer Mrs Smith sydd â nam ar ei golwg. Yn ystod yr ymweliad sylweddolwyd bod gan Mr Smith salwch oedd angen llawer o help arno ddydd a nos. Trefnwyd i Mr Smith dderbyn ffurflenni Lwfans Gweini a'u llenwi yn ystod ymweliad cartref bythefnos yn ddiweddarach. Bythefnos wedyn derbyniodd yr ymgynghorydd hawliau lles alwad ffôn gan Mrs Smith yn egluro'i eu bod wedi cael y lwfans ar y gyfradd uchaf oedd yn golygu £147.20 yr wythnos gyda £588.80 o ôl daliad. Efallai gall y pâr hawlio Credyd Pensiwn ond dydyn nhw ddim yn awyddus i wneud cais.

Mae'n werth nodi mai dim ond mewn 11 o 22 awdurodod lleol Cymru mae gwasanaeth hawliau lles cyfredol yr RNIB yn gweithredu a dim ond am 1 diwrnod yr wythnos mewn rhai o'r awdurdodau hyn. Gyda llwyddiant o 56% byddai'r nifer o bobl sy'n cael help a'r incwm a gynhyrchwyd yn sywleddol uwch petai'r gwasanaeth yn cael ei gynnig drwy Gymru. Yn ôl yr RNIB mae pob £1 a werir ar ddarparu'r gwasanaeth hwn yn dod â £10 mewn budd-daliadau flwyddyn wrth flwyddyn.

Tabl 7: Math o fudd-dal a ddyfarnwyd/gynyddwyd (2011/12)

Mathau o fuddal a ddyfarnwyd /gynyddwyd	Nifer o achosion
Lwfans Gweini	125
Lwfans Byw i'r Anabl	98
Credyd Pensiwn	47
Budd-dal Treth y Cyngor	42
Lwfans Cyflogaeth a Chymorth	30
Lwfans Treth Person Dall	26
Cymhorthdal Incwm	10
Arall	32
Cyfanswm	410

Mewn nifer o achosion mae hawl pobl i fudd-daliadau yn gymhleth iawn a gall rhai unigolion efallai hawlio budd-daliadau ychwanegol lluosog. Hefyd, pan fydd gan nifer o aelodau'r teulu nam ar eu golwg neu gyflwr iechyd cysylltiedig bydd eu hawl i fudd-dal hyd yn oed yn fwy cymhleth fel y gwelir yn astudiaeth achos 3.

Astudiaeth Achos 3

Cafodd teulu o chwech eu cyfeirio i'r gwasanaeth hawliau lles nôl ym mis Gorffennaf 2011 gan Gynorthwy-ydd i rai â Nam ar ei Golwg yn un o ysgolion eu plant. Mae'r teulu'n dioddef o 'Optic Atrophy'. Mrs Henry ydy mam y teulu ac wedi'i chofrestru'n ddall. Mae ganddi bedwar o blant ac y mae tri ohonyn nhw â nam ar eu golwg. Mr. Henry ei gŵr ydy prif ofalwr y teulu. Ers cysylltu â'r ymgynghorydd hawliau lles y llynedd, mae'r teulu ar eu hennill o £398.79 yr wythnos (£20,737.08 y flwyddyn) ac wedi derbyn ôl-daliadau o £1,112.50. Yn ychwanegol, mae hawliadau ar gyfer dau o'r plant heb eu penderfynu eto a allai olygu £59.50 pellach yr wythnos.

Mae gwaith yr RNIB wedi nodi rhai o'r rhesymau dros fod wedi tanhawlio budd-daliadau, gan gynnwys anghenion penodol y bobl â nam ar eu golwg.

Rhesymau dros dan-hawlio

Mae rhesymau cymhleth dros beidio â hawlio budd-daliadau. Yn astudiaeth ddiweddar gan Kasparova *et al.* (2007) ystyriwyd y mater o hawlio Lwfans Byw i'r Anabl/Lwfans Gweini gan ysyried rhai o'r rhesymau pam nad yw llawer o bobl sy'n gymwys yn hawlio eu budd-daliadau. Adlewyrchwyd rhai o'r ffactorau a ddaeth i'r amlwg yn yr astudiaeth yn y grŵp trafodaeth ffocws a'r astudiaethau achos.

Diffyg ymwybyddiaeth

Ymwybyddiaeth o hawlio Byw i'r Anabl/Lwfans oedd un o'r materion a gododd yn astudiaeth Kasparova *et al.* (2007). Maen nhw'n awgrymu bod pobl yn disgwyl cael eu hysbysu am eu cymhwyster i hawlio yn hytrach na gorfod cyflwyno cais i hawlio.³²

Teimlai pob aelod o'r grŵp ffocws efallai na fyddai pobl â nam ar eu golwg yn gwybod am y gwahanol fudd-daliadau, hyd yn oed petaen nhw wedi colli eu golwg ers amser. Roedd y rhai a gymerodd rhan yn teimlo hyn oherwydd na hysbyswyd y bobl â nam ar eu golwg am eu cymhwyster i hawlio budd-daliadau ac roedd disgwyl iddyn nhw i ddarganfod hynny drostyn nhw eu hunain. Yn arbennig, roedd pobl yn dweud na chawson ddigon o wybodaeth pan gafodd eu cyflwr ei ddiagnosio. Er enghraifft, dim ond ar ôl iddi ddechrau gweithio i elusen y deillion, dysgodd un o'r cyfranogwyr am Lwfans Trech Incwm y Deillion a'r Credyd Treth Gwaith. Cyn hynny, doedd hi ddim yn ymwybodol y gallai hi fod yn gymwys i hawlio'r budd-daliadau hyn a theimlai petai wedi mynd i weithio mewn sector arall, fyddai hi ddim wedi dod yn ymwybodol ohonyn nhw.

Roedd y diffyg ymwybyddiaeth hwn hefyd yn amlwg ymhlith pobl oedd wedi cael help gan ymgynghorydd hawliau lles RNIB Cymru fel y gwelir yn astudiaeth achos 4.

Astudiaeth achos 4

Mae Mr Blakely wedi'i gofrestru'n ddall ac mae'n byw gyda'i wraig. Doedd e ddim yn ymwybodol bod budd-dal megis Lwfans Gweini yn bodoli. Drwy gydweithio gyda'r Gwasanaeth Pensiynau, fe wnaethon ni helpu Mr. Blakely wneud cais am Lwfans Gweini a llwyddodd i gael y gyfradd uchaf. Roedd Mr Blakely a'i wraig wrth eu bodd gyda'r canlyniad a dywedodd y byddai'r arian yn mynd tuag at dalu am y gofal ychwanegol sydd ei angen ar Mr Blakely.

Cytunodd aelod o'r grŵp ffocws na fyddai 'efallai neb yn meddwl' bod hawl gan rywun i fudd-dal – dyna oedd ei phrofiad hi.

Gallai'r ffaith bod nam ar y golwg yn anabledd 'cudd' oherwydd efallai nad oes unrhyw gliw allanol bod gan y person anabledd megis ci tywys neu ffon wen oedd yn golygu nad oedden nhw nac eraill efallai yn ystyried bod angen cymorth neu fudd-dal arnyn nhw.

Dynodi'n 'anabl'

Hefyd, efallai bod rhai yn amharod i ystyried eu hunain yn anabl sydd yn ei dro yn effeithio ar eu parodrwydd i hawlio. Teimlai nifer yn y grŵp ffocws bod rhai pobl yn fuan ar ôl cael diagnosis o'u cyflwr yn amharod i gydnabod eu bod yn anabl. Efallai eu bod yn ystyried bod stigma yn perthyn i anabledd ac felly yn osgoi darganfod am fudd-daliadau neu eu hawlio.

Gall natur gudd nam ar y golwg ei gwneud hi'n haws i osgoi gael eu labelu'n anabl. Teimlai aelodau o'r grŵp ffocws os nad yw person â nam ar ei olwg/ei golwg yn defnyddio cymorth fel ci tywys neu ffon wen, dydyn nhw ddim yn ymddangos i'r cyhoedd yn gyffredinol eu bod yn anabl ac felly'n cwestiynu pam er enghraifft mae ganddyn nhw gerdyn rheilffordd i'r anabl neu'n defnyddio man parcio i'r anabl. Roedd aelodau'r grŵp ffocws yn teimlo y gallai beirnadaeth fel hyn atal rhai pobl rhag hawlio budd-daliadau.

Hefyd roedd aelodau o'r grŵp ffocws o'r farn y gallai rhai pobl ystyried eu bod yn gallu ymdopi ar eu pen eu hunain a dydyn nhw ddim yn awyddus i

ofyn am gymorth neu gan eraill. Mae Kasparova *et al.* (2007) yn sôn am y ffyrdd y gallai pobl hŷn dderbyn cyflwr sy'n datblygu wrth iddyn nhw heneiddio fel arwydd anochel o henaint:

Many elderly people accept incapacity as a penalty of ageing – elderly couples often support one another in their complementary needs, propping each other up '*...like a pair of bookends*' as one adviser puts it. They are a generation trained all their lives not to grumble and have an instinct to 'play down' their difficulties.

(Kasparova *et al.* 2007, p. 45)

Rhwystrau rhag gwneud cais

Mae'r broses gwneud cais yn rhwystr sylweddol i hawlio budd-daliadau. Dydy llawer o rai â nam ar eu golwg ddim yn ymwybodol y gallan nhw hawlio budd-dal, a dydyn nhw, er enghraifft, ddim yn gweld taflenni yn Swyddfa'r Post sy'n eu hannog i hawlio. Gan fod y negeseuon oddi wrth y DWP fel arfer yn dod drwy lythyr, dydy rhai pobl â nam golwg ddim yn ymwybodol o'r budd-daliadau maen nhw'n eu derbyn yn gyfredol na lefel graddfa'r taliadau. Mae hwn o bosib yn fater eithriadol o bwysig wrth i'r budd-daliadau gael eu diwygio.

Soniodd aelodau o'r grŵp ffocws am yr anawsterau y mae rhai pobl yn eu cael i lenwi'r gwahanol ffurflenni hawlio sy'n hir ac yn anhygyrch yn aml. Weithiau dydy'r ffurflenni ddim yn fformat addas, er enghraifft dywedodd un o'r cyfranogwyr nad oedd yn gallu cael ei ffurflen Credyd Treth Gwaith mewn braille. Gallai lefel y sgil a'r amynedd sydd eu hangen i lenwi'r ffurflenni orfodi rhai i roi'r gorau iddi'n llwyr.

Fodd bynnag, dydy rhai sydd hyd yn oed wedi llwyddo i lanw ffurflen ddim i gyd yn debygol o fod yn llwyddiannus yn eu cais. Canfu astudiaeth Kasparova *et al* (2007) fod rhai pobl wedi rhoi gwybodaeth anghyflawn neu asesiad anghywir o'u hanghenion, er enghraifft, byddai ceiswyr am DLA ac AA yn aml yn canolbwyntio ar yr hyn y gallan nhw ei gyflawni yn hytrach na'u hanawsterau, ac ambell dro roedden nhw wedi gadael allan yr wybodaeth am yr help roedden nhw ei angen i gyflawni tasgau dyddiol.

Heb os, mae'r rhwystrau a grybwyllwyd uchod rhag gwneud cais yn golygu bod angen help ychwanegol ar bobl i lenwi ffurflenni hawlio budd-dal. Efallai nad yw darparu gwybodaeth am fudd-daliadau yn ddigon i oresgyn y rhwystrau – yn hytrach byddai'n fwy priodol i ddarparu help personol gan ymgynghorwyr hawliau lles.

Gall cael mynediad i gyngor a chymorth fod yn anodd i lawer o bobl ac yn arbennig o anodd i rai â nam golwg sy'n methu gyrru neu'n ei chael hi'n anodd i deithio ar gludiant cyhoeddus. Mae darparu gwasanaeth yn y cartref nid yn unig yn sicrhau eu bod yn cael cyngor na fydden nhw'n ei gael fel arall, ond hefyd yn golygu bod yr un â nam ar y golwg mewn amgylchedd diogel a chyfarwydd gyda'r gwaith papur o fewn cyrraedd hwylus.

Gwelir manteision ac effeithiau derbyn eu budd-daliadau ar Mr and Mrs W, yn astudiaeth achos 5.

Astudiaeth Achos 5

Cwpwl wedi ymddeol ac yn byw yng Nghonwy ydy Mr a Mrs W. Roedd eu gweithiwr cymdeithasol wedi gofyn am asesiad budd-dal gan fod Mrs W newydd gael ei chofrestru fel un â nam ar ei golwg ac roedd gan ei gwr drafferthion symudedd pur ddrwg.

Pan ymwelodd Ymgynghorydd Hawliau Lles y RNIB â'r cwpl roedden nhw'n eistedd yn y lolfa lle roedd nifer o fwcedi a dysglau ar y llawr – roedd y to'n gollwng mewn sawl man a hwythau'n methu fforddio i'w drwsio. Roedden nhw'n stryglo'n ariannol ac emosiynol. Doedd ganddwn nhw ddim cefnogaeth ffrindiau na theulu ac roedden nhw'n teimlo'n unig.

Fe wnaethon ni ganfod bod y ddau, Mr & Mrs W yn cwrdd â meini prawf y Lwfans Gweini. Roedden nhw eisoes yn derbyn Credyd Pensiwn ond yn stryglo oherwydd cynnydd yn eu costau oherwydd eu hanableddau. Derbyniodd Mr W y raddfa uwch o'r Lwfans Gweini a derbyniodd Mrs W y raddfa is. Wnaethon ni eu helpu i hawlio'r Lwfans Gofalwyr oedd yn rhoi

ychwanegiad Premiwm Gofalwyr at eu Credyd Pensiwn, ac fe gawson nhw hefyd breimiwm anabledd cwpl. Yn gyfangwbl, cynyddwyd £288.65 ar eu hincwm wythnosol.

Roedd y cwpl wedi dotio – ac yn teimlo bod baich wedi ei godi oddi ar eu hysgwyddau. Y peth cyntaf oedden nhw am ei wneud oedd cael atgyweirio'r to. Fe wnaethon ni eu cyfeirio at Gofal a Thrwsio, lle cawson nhw fanylion am atgyweirwyr cymeradwy, ddaeth i drwsio'r to o fewn bythefnos. Bellach mae ganddyn nhw'r modd i fwynhau gwell bywyd.

Diwygio Lles

Mae Llywodraeth y DU yn diwygio'r budd-daliadau lles y mae pobl oedran gweithio yn eu hawlio (16-64 yn codi i 16-65). Bydd hyn yn effeithio'n sylweddol ar bobl â nam ar eu golwg.

Er enghraifft, mae'r Budd-dal Analluogrwydd ar gyfer ymgeiswyr newydd wedi'i gau ers peth amser a'r hawlwyr sydd eisoes yn bodoli'n cael eu trosgwyddo'n raddol i Lwfans Cyflogaeth a Chymorth (ESA). Asesir y rhai sydd wedi cael eu trosglwyddo neu'r rhai sy'n gwneud cais newydd gan Asesiad Gallu i Weithio (WCA). Mae'r WCA yn ystyried gallu'r hawllydd i berfformio tasgau arbennig, ac yn seiliedig ar system sgorio yn eu dosrannu i un o'r grwpiau budd-dal canlynol: grŵp cymorth ESA ar gyfer hawlwyr sydd ddim yn gallu gweithio; grŵp gweithgaredd yn gysylltiedig â gwaith ar gyfer ESA i hawlwyr a fydd efallai'n gallu gweithio yn y dyfodol ac mae disgwyl iddyn nhw gadw cysylltiad â'r farchnad lafur; ac mae'r rhai sy'n 'ffit i weithio' ac sydd ddim bellach yn gymwys i hawlio ESA.

Mae elusennau colli golwg yn pryderu pa mor addas ydy Asesiad Gallu i Weithio i bobl â nam ar eu golwg³³. Maen nhw dadlau nad ydy cynllun yr Asesiad Gallu i Weithio ddim yn llawn ystyried yr anawsterau y mae pobl sy'n colli eu golwg yn eu hwynebu wrth gael mynediad i gyfleoedd cyflogaeth.

Canlyniad yr Asesiadau cychwynnol y Gallu i Weithio hyd yn hyn ydy bod 50% o'r rhai a aseswyd gyda 'chlefydau'r llygaid ac adnexa' yn 'ffit i weithio'³⁴. Mae 42% pellach yn cael eu gosod yn y grŵp gweithgaredd yn gysylltiedig â gwaith ar gyfer ESA a dim ond 8% sy'n cael eu gosod yn y grŵp cymorth. Os ydy'r un canlyniad o Asesiad Gallu i Weithio ar gyfer y DU gyfan yn berthnasol i Gymru yna, ceir bydd 560 o bobl, sy'n hawlio IB/ESA ar hyn o bryd oherwydd clefydau'r llygaid ac adnexa, yn 'ffit i weithio'.

Gall y rhai, os ydyn nhw'n gymwys, sy'n cael eu canfod yn 'ffit i weithio' hawlio Lwfans Ceiswyr Gwaith er bydd eu cymhwyster yn dibynnu ar eu cyfraniadau Yswiriant Cenedlaethol neu incwm aelodau eraill o'u teulu. Yna, bydd gofyn iddyn nhw chwilio am waith – mae hyn yn debygol o fod yn sialens o gofio bod cyfraddau cyflogaeth yn isel a bod llawer o hawlwyr IB/ESA wedi bod yn ddiwaith am gyfnodau hir. Dim ond blwyddyn o fudd-dal yn seiliedig ar gyfraniadau gall y rhai a osodir yn y grŵp gweithgaredd yn gysylltiedig â gwaith ei hawlio; wedyn bydd eu cymhwyster i dderbyn ESA cysylltiedig ag incwm yn dibynnu ar incwm aelodau eraill eu teulu. Yn y pen draw bydd disgwyl i'r rhain hefyd chwilio am waith.

Bydd Lwfans Byw i'r Anabl (DLA) yn cael ei ddisodli gan y Taliad Annibynnol personol newydd (yn Ebrill 2013). Fel gydag IB/ESA, mae pryder y gallai'r hyn y mae gan nifer o bobl â nam ar eu golwg hawl iddo gael ei gwtogi oherwydd efallai nad yw'r namau'n cael eu llawn ystyried yn y broses ail-asesu³⁵. Dydy canlyniad yr asesiadau ddim eto'n hysbys er bod Llywodraeth y DU yn rhagweld y bydd gwariant at PIP yn gostwng o 20%. Os ydy hyn yn golygu 20% o ostyngiad yn nifer yr hawlwyr â nam ar eu golwg yng Nghymru, yna gallai dros 800 o bobl â nam ar eu golwg golli eu DLA. Gallai eraill gael eu symud i gyfradd is o PIP. Gallai'r newidiadau hyn gael effaith sylweddol fel y gwelwyd yn yr adran flaenorol, oherwydd bod y bobl hynny gyda nam ar eu golwg yn wynebu costau ychwanegol yn y rhan fwyaf o agweddau eu bywydau. I bobl â nam ar eu golwg sy'n byw ar incwm isel, gallai newidiadau i daliadau PIP eu gwneud yn dlawd neu eu gwneud yn dlotach fyth.

Mae newidiadau cymhleth yn digwydd i fudd-daliadau eraill y gall pobl oedran gweithio â nam, ar eu golwg eu hawlio, megis Budd-dal Tai a

Budd-dal Treth y Cyngor hefyd yn cael eu newid er nad oes dim tystiolaeth o'u heffaith hyd yn hyn.

Ni chafwyd nemor ddim newid i fudd-daliadau a hawliwyd gan bobl dros oed hymddeol sydd â nam ar eu golwg, gyda chredyd pensiwn, lwfans gweini a budd-dal tai yn aros yr un peth. Fodd bynnag, gallai Budd-dal Treth y Chyngor sy'n effeithio ar bobl sy'n colli eu golwg yng Nghymru newid – disgwylir cynigion yn fuan.

Bydd y newidiadau i wahanol fudd-daliadau yn effeithio ar **bawb** mewn oedran gweithio sydd â nam ar eu golwg sy'n hawlio budd-dal. Gan y gallai'r newidiadau olygu bod hawlwyd yn colli eu hincwm i gyd neu ran ohono, mae'n hanfodol bod pobl â nam ar eu golwg yn cael eu cynghori'n briodol a'u cynorthwyo drwy'r broses diwygio.

Casgliad

Mae gwahanol fudd-daliadau lles yn elfen hanfodol o incwm pobl sy'n colli eu golwg yng Nghymru, i'w helpu gyda chostau ychwanegol anabledd ac i ddarparu incwm sylfaenol ar gyfer y rhai sydd ddim yn gallu gweitho oherwydd y nam ar eu golwg neu sydd dros oed ymddeol.

Mae tystiolaeth bod pobl sy'n colli eu golwg yn tan-hawlio, oherwydd diffyg ymwybyddiaeth eu bod yn gymwys, amharodwydd i gydnabod eu bod yn anabl, a'r broses gwneud cais. Hefyd, gallai'r newidiadau i fudd-daliadau olygu bod budd-daliadau pobl â nam ar eu golwg yn cael eu gostwng neu hyd yn oed eu diddymu'n llwyr.

Yn ddiau, mae tan-hawlio budd-daliadau yn ffactor wrth ystyried tlodi ymhlith pobl sy'n colli eu golwg a gall colli budd-dal yn y broses o ddiwygio lles wneud pobl sydd ar ffin tlodi incwm yn dlotach a gwneud pobl sydd eisoes yn is na throthwy tlodi yn dlotach fyth.

Fell mae manteisio i'r eithaf ar dderbyn budd-daliadau a lleihau effaith tlodi yn elfennau allweddol i frwydro yn erbyn tlodi ymhlith pobol sydd wedi colli'u golwg a chymryd eu bod yn cael eu cynghori'n briodol bod budd-daliadau yn rhan hanfodol o hyn.

Goblygiadau Taclo Tlodi

Er na wyddom i sicrwydd faint o bobl yng Nghymru sydd â nam ar eu golwg nac, yn wy fyth, faint o bobl sy'n byw mewn tlodi, mae'n glir bod nifer sylweddol o bobl sy'n colli eu golwg yn byw ar incwm sy'n is na throthwy tlodi.

Cyfuniad o gyfraddau cyflogaeth isel, cyflog isel y rhai sydd mewn cyflogaeth, pobl ddiwaith yn dibynnu ar fudd-daliadau a than-hawlio budd-daliadau sy'n achosi lefelau tlodi cymharol uchel. Gallai'r newid yn y budd-daliadau lles wneud pobl â nam ar eu golwg yn dlotach wrth i bobl golli eu cymhwyster ar gyfer budd-daliadau neu'n cael eu symud i gyfradd is o fudd-dal. Gallai'r stigma sy'n gysylltiedig â hawlio budd-dal rwystro rhai pobl â nam ar eu golwg rhag hawlio.

Mae gan gasgliadau'r adroddiad hwn oblygiadau pwysig i sut mae Llywodraeth Cymru a chyrrff cyhoeddus eraill yn mynd i'r afael â thlodi. Mae Cynllun Gweithredu Llywodraeth Cymru i Daclo Tlodi (2012-16) yn gosod allan yr agenda ar gyfer atal tlodi yn y tymor hir, yn bennaf drwy gynyddu lefel cyflawniad addysgol, helpu pobl i gychwyn swydd drwy gynghori ac ysgogi; a gweithredu i liniaru tlodi ar hyn o bryd drwy gyngor a chymorth, helpu gyda chostau byw a chynyddu gwytnwch y gymuned.

Er ei fod yn cynnwys camau gweithredu *cyffredinol* cynllunedig pwysig i daclo tlodi, mae angen gwneud rhywbeth mwy er mwyn ystyried anghenion penodol pobl â nam ar eu golwg.

Yn gyntaf, rhaid i unrhyw gymorth i helpu pobl gael swydd sylweddoli bod gan bobl sydd yn colli golwg rwystrau ychwanegol i'w goresgyn, megis gwahaniaethu ar sail anabledd neu ddiffyg ymwybyddaeith o'r help sydd ar gael. Yn hinsawdd y farchnad lafur sydd ohoni mae'n sialens cael swydd i bobl â nam ar eu golwg. Hefyd, dydy helpu pobl i gael gwaith ddim help i'r tri chwarter o rai â nam ar eu golwg sydd dros oedran pensiwn.

Yn ail, rhaid i strategaethau Llywodraeth Cymru ddeall bod llawer o'r rhai â nam ar eu golwg yn ddibynnol ar fudd-daliadau lles y wladwriaeth i helpu naill ai â chostau ychwanegol bod yn anabl neu at gostau byw, a'u

bod yn debygol o fod yn dibynnu ar fudd-daliadau am y rhan fwyaf o'u bywydau. Mae cynnal a chynyddu nifer yr hawliadau llwyddiannus yn hanfodol i uchafsymio incwm y mwyafrif o'r rhai sydd wedi colli eu golwg. Mae hyn yn arbennig o bwysig o wybod y newidiadau niferus sy'n digwydd i fudd-daliadau ynghlwm ag anableddau ac eraill. Er na fydd macsimeiddio incwm budd-daliadau pobl ddim yn lleihau achosion o tlodi, mae'n ddiamau y bydd yn cynyddu incwm cannoedd o unigolion y flwyddyn, os ydyn nhw'n uwch na throthwy tlodi ai peidio, gan roi rhagor o arian iddyn nhw i wario ar fwyd, tanwydd, symudedd a chymorth â thasgau pob dydd.

Mae'r rhwystrau rhag hawlio budd-daliadau y mae pobl â nam ar eu golwg yn eu hwynebu yn wahanol i'r rhai y mae pobl ag anableddau eraill yn eu hwynebu gan gynnwys diffyg ymwybyddiaeth o fudd-daliadau ac anawsterau yn y broses o wneud cais. Byddai cyngor a chymorth wedi'i deilwra i anghenion pobl wedi colli eu golwg yn ymddangos yn arf buddiol i leihau tlodi – fel lleiafswm gellid datblygu gwasanaeth hawliau lles yr RNIB ar hyd a lled Cymru gyfan.

Yn drydydd, mae angen i Lywodraeth Cymru sicrhau y bydd y camau gweithredu gwahanol mae'n bwriadu eu cymryd i gynyddu gwytnwch cymunedau yn ystyried sefyllfa pobl â nam ar eu golwg ac y bydd y gwasanaethau sy'n hanfodol i gynnal annibyniaeth pobl yn parhau.

TROEDNODIADAU

1. Yr Adran Gwaith a Phensiynau – DWP (2012) 'Households Below Average Income: An analysis of the income distribution 1994/95 – 2010/11'
2. Sefydliad Joseph Rowntree Foundation (2011) 'Monitoring poverty and social exclusion in Wales 2011'. Efrog/York: JRF
3. Winckler, V. (gol.) (2010) 'Poverty and Social Exclusion in Wales', Glyn Ebwy: Sefydliad Bevan Foundation
4. 'The poverty site', www.poverty.org.uk (agorwyd 26ain Mai 2012)
5. Radcliffe, J. & Winckler, V. (2011) 'Digital By Default? Online public services and digital inclusion in Wales' Glyn Ebwy: Sefydliad Bevan Foundation
6. Access Economics (2009) Future Sight Loss UK 1: The economic impact of partial sight and blindness in the UK adult population. RNIB
7. RNIB (2012) Sight Loss UK
8. Reilly, R. and Humphreys, C. (2011) Cwm Taf Eye Health Equity report. Public Health Wales Observatory.
9. Llywodraeth Cymru(2011), 'Local Authority Registers of People with Disabilities at 31 March 2011'
10. Llywodraeth Cymru(2010), 'Welsh Health Survey, 2010'
11. Llywodraeth Cynulliad Cymru(2009), 'Living in Wales, 2008'
12. Nazroo, J. and Gjonca, E. (2005) 'An investigation into the circumstances of older people with sight loss' Thomas Pocklington Trust
13. The Poverty Site, www.poverty.org.uk
14. The Poverty Site, Low Income by Work Status, <http://www.poverty.org.uk/w39/index.shtml?2> agorwyd 26ain Mehefin 2012
15. Hewett, R. with Douglas, G. (2011) investigation of data relating to blind and visually impaired people in the Quarterly Labour Force Survey. VICTAR, Prifysgol Birmingham.
16. Yr Adran Gwaith a Phensiynau - DWP (2011) 'Employment rates and qualifications by sensory impairments for disabled people'
17. Allen, J. (2011) Disability Poverty in Wales. Caerdydd: Leonard Cheshire Disability
18. Riddell, S., Edward, S., Weedon, E. and Ahlgren. L. (2011) Disability, Skills and Employment: A review of recent statistics and literature on policy and initiatives, Equality and Human Rights Commission Research Report 59, p68
19. Metcalf, H. (2009) 'Pay gaps across the equality strands: a review', Equality and Human Rights Commission Research Report 14
20. The Poverty Site, Impact of Qualifications on Work

- <http://www.poverty.org.uk/w31/index.shtml?2> agorwyd 26ain Mehefin 2012
21. Yr Adran Gwaith a Phensiynau - DWP (2011) 'Employment rates and qualifications by sensory impairments for disabled people'
 22. Douglas, G., Pavey, S., Clements, B. and Corcoran, C. (2009) 'Network 1000: visually impaired people's access to employment' VICTAR, Prifysgol Birmingham
 23. Allen, J. (2011) Disability Poverty in Wales. Caerdydd: Leonard Cheshire Disability
 24. Sayce, L. (2011) 'Getting in, staying in and getting on: disability employment support fit for the future' Llundain: DWP
 25. O'Sullivan, C. (2011) 'An Investigation into the Additional Living Costs of Disabled People: Implications for Independent Living in Cork, Ireland', Traethawd MA, Prifysgol Leeds
 26. Allen, J. (2011) Disability Poverty in Wales. Caerdydd: Leonard Cheshire Disability
 27. Smith, N., Middleton, S., Ashton-Brooks, K., Cox, L., Dobson, B., Reith, L. (2004) 'Disabled people's costs of living: more than you would think' Efrog/York: Sefydliad Joseph Rowntree Foundation
 28. RNIB (2012) 'Personal Independence Payment: assessment thresholds', Mawrth 2012
 29. The Poverty Site, 'Low incomes by work status', ar gael ar: <http://www.poverty.org.uk/w39/index.shtml?2>
 30. Kaye, A. (2010) 'More than meets the eye - why the welfare cuts will hit blind and partially sighted people particularly hard'. Cyhoeddir gan RNIB ar ran Action for Blind People, The Guide Dogs for the Blind Association, National Blind Children's Society, Sense, National Federation of the Blind
 31. Yr Adran Gwaith a Phensiynau - DWP (2012) 'Income related benefits: estimates of take-up in 2009-10'
 32. Kasparova, D., Marsh, A., Wilkinson, D. (2007) 'The take-up rate of disability living allowance and attendance allowance: feasibility study', Llundain: DWP
 33. 'Sensory sector response to Professor Harrington's call for evidence to inform his second year review of the Work Capability Assessment', ar gael o'r wefan: http://www.rnib.org.uk/getinvolved/campaign/yourmoney/esa/Pages/ESA_assessment.aspx
 34. Department for Work and Pensions (2012) Work Capability Assessments http://research.dwp.gov.uk/asd/workingage/index.php?page=esa_wca
 35. Kaye, A. (2010) op. cit.

Mae RNIB Cymru yn gweithio ar ran mwy na 100,000 o rai â nam ar eu golwg yng Nghymru.

Mae ein gwasanaethau'n darparu atebion ymarferol i'r sialensiau o ddydd i ddydd.

Rydyn ni'n ymgyrchu dros gynhwysiad cymdeithasol pobl â nam ar eu golwg ac yn cynnal prosiectau peilot yn ein cymunedau. Rydyn ni'n hyrwyddo iechyd y llygaid drwy ein hymgyrchoedd i godi ymwybyddiaeth o iechyd y cyhoedd. Rydyn ni hefyd yn cydweithio mewn partneriaeth gyda sefydliadau ar draws Cymru i ddarparu gwasanaethau lleol.

RNIB Cymru

Trident Court

East Moors Road

Cardiff CF24 5TD

Ffôn: 029 2045 0440 Ffacs: 029 2044 9550

www.rnib.org.uk/aboutus/contactdetails/cymru/Pages/cymru.aspx

Email: cymruevents@rnib.org.uk

**supporting blind and
partially sighted people**

